

Forfatter: Holberg, Ludvig

Titel: Seks komedier

Citation: Holberg, Ludvig: "Seks komedier", i Holberg, Ludvig: *Seks komedier*, udg. af Jens Kr. Andersen , Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Borgen, 1994, s. 467.
Onlineudgave fra Arkiv for Dansk Litteratur: <https://tekster.kb.dk/catalog/adl-texts-holberg14val-shoot-idm139796476483712/facsimile.pdf> (tilgået 26. april 2024)

Anvendt udgave: Seks komedier

denne art som topmålet af dramaturgisk ubehjælpssomhed og dårlig smag. Hvertil så kom, at de med deres iøjnefaldende underholdningsværdi let kunne komme til at lokke det middelstandspublikum ind, som Holberg og Lille Grønnegade-teatret også bejlede til. Forskellen i stil og momentet af rivalisering inden for den københavnske forlystelsesbranche gjorde det således til en oplagt sag, at Holberg hjalp »sit« teater med en komedie, der én gang for alle skulle gøre von Qvoten og hans teater umulige i hovedstaden.

Kunstnerisk står Holbergs satire så højt over sin genstand, at man kunne mene, at det var at skyde gråspurve med kanoner. Det synspunkt har da også været gjort gældende, at forfatteren med *Ulysses* – med et af sine egne favoritudtryk – slår to fluer med én smække. Den anden flue skulle da være den tyske hofopera. Trods kgl. ansættelse og hoffligt publikum var hofoperaen nemlig ingenlunde uden dramaturgisk og æstetisk slægtskab med von Qvotens spektakelstykker. De danske komedianter kunne med rette føle, at operisterne bidrog til at holde dem ude fra hoffet, og særlig ubehagelig måtte konkurrencen have været følt i jan.-febr. 1723, hvor operisterne havde kgl. tilladelse til at spille offentligt på slottet mod betaling og således også blev i stand til at berøve den danske trup dens borgerlige publikum. Netop det nævnte interval falder sammen med det sandsynlige affattelsestidspunkt for *Ulysses*, der må ligge umiddelbart inden affattelsen af *Kilde-Reysen*, som notorisk gør nar af operaen. Tesen om hofoperaen som genstand for satiren blev hhv. lanceret og støttet med nyfundne indicier af musikhistorikeren V.C. Ravn (1873), litteraturhistorikeren Jul. Paludan (omkr. 1890) og teaterhistorikeren Torben Krogh (1927). Holbergs *Ulysses* er efter alt at domme på en gang et dramaturgisk manifest og en effektiv, til flere sider rettet teaterkritik.

6. Komedier med social og politisk tendens

Samtlige dette binds seks komedier er forfattet i 1720'erne. Det betyder, at de blev skrevet på et tidspunkt, hvor en ny samfundsordning, byggende på en ny statsmagt, enevælden, var under opbygning eller i hvert tilfælde under sin første konsolidering.

Den danske enevælde eller absolutisme indførtes 1660-1661 gennem et statskup, hvorved Frederik III først gjorde tronfølgen arvelig, derpå tiltog sig den absolutte politiske magt. Denne omvæltning sætter afgørende skel i dansk historie, ikke blot politisk, men også økonomisk og socialt: Offentlig og privat formue blev omfordelt, og overklassen skiftede sammensætning og funktion.

I århundrederne inden havde magt og rigdom været koncentreret hos et mindre antal adelige familier, der var repræsenteret i Rigsrådet. Rigsrådet valgte kongen og fastlagde hans beføjelser ved en »håndfæstning«, datidens forfatning; desuden vedtog det landsdækkende »rigslove« om andre forhold. Rigsrådsadelen havde derved sikret sig en række meget betydningsfulde privilegier. Foruden skattefrihed havde den fx. nærmest monopol på større jordbesiddelser (egne godser) og på len (bestyret krongods). Dérudover beherskede denne adel selv de centrale dele af landbrugsexporten (stude og korn) og havde ene adgang til de højere civile og militære embeder.

Den danske fødsels- og arveadel havde sin storhedsperiode i 16. årh., hvor den udfoldede en standsbevidst pragtkultur, der – med det udtryk, vi benyttede ovenf. (p. 458) – kan kaldes repræsentativ. Den repræsentative adelskultur fandt udtryk i fx. et omfangsrigt og fornemt byggeri (slotte og herresæder) og en »standsmæssig« klædedragt. Genoptagelsen her af begrebet »repræsentativitet« er intet tilfældigt terminologisk sammenfald. Holbergs komedier udtrykker en holdning til aktuelle politiske og sociale forhold; gennem »narrenes« fremmedartede normer og repræsentative lader rammes indirekte, men principielt den samfundsklasse, der fremfor nogen inkarnerede den repræsentative kulturform: fødselsadelen.

Omkring 1600 standsede imidlertid adelens økonomiske expansion p.g.r.a. faldende priser på landbrugsvarer. Mange adelsmænd, der havde vænnet sig til stort luksusforbrug og optaget store lån i forventning om fremtidige indkomster, blev truet på deres position («den forbyggede adel»). Tilbageslaget ramte også stats- og kongemagten. Kongen måtte derfor optage lån hos københavnske storkøbmænd med sikkerhed i krongodset. Borgerskabet (tredjestand, især handlende og håndværkere) fik yderligere styrket sin stilling gennem sin indsats under svenskekrigene, specielt i forbindelse

med stormen på København i 1659. Dette borgerskab blev et vel-egnet redskab og en betydningsfuld alliancepartner for kongen ved det påfølgende statskup. Enevælden bragte borgerskabet økonomiske fordele og åbnede nye sociale advancementsmuligheder for borgerligt fødte.

Socialt betød omvæltningen først og fremmest, at rigsrådsadelens magt blev brudt og dens sociale privilegier og monopoler ophævet. Afskaffelsen af monopollet på større jorder skete samtidig med et stort udbud af adeligt gods, som blev solgt til afvikling af den »forbyggede« stands gæld, og samtidig med afhændelsen af det pantsatte krongods til indfrielse af statsgælden. Betingelsen for jordbesiddelse blev kapital snarere end titler, og jord blev vare- og investeringsobjekt. Herremandsstanden blev til godsejerklasse. Naturligvis måtte regeringen i landbrugslandet Danmark, hvis økonomiske velfærd var baseret på godsernes produktion, fare med lempe og vise imødekommethed, når godsejerinteresser var involveret – det vil sige også respektere det ikke helt ubetydelige antal »gammeladelige«, der trods økonomisk dérouté blev siddende på deres godser og i deres embeder. Det lå dog i situationens natur, at de ældste enevoldskonger og deres rådgivere betragtede deres nys overvundne politiske arvefjender blandt fødselsaristokratiet med årvågen mistænksomhed.

Som et nyt, stærkt element i den danske overklasse etablerede enevoldsmagten en »ny adel«, der kom til at bære de nye titler greve og baron og blev klassificeret efter det nye begreb rang. I modsætning til den gamle fødselsadel blev der altså dannet en ny rangadel, der havde kongen alene at takke for sin position. Denne enevældens egen adel blev rekrutteret blandt borgerligt fødte danskere eller indvandrede (især tyske) administratorer eller militære, og den fik sit særpræg ved en tæt sammenknytning af embedsbesiddelse, godsbesiddelse og rang. For stræbsomme borgere var adgangen åbnet til godseje og/eller høje embeder og fra begge disse igen til adelskab. Et eksempel på en borgerlig født personligheds advancement i kraft af de nye muligheder afgiver professor (siden 1717), baron (siden 1747) L. Holberg.

En gammel, forarmet fødsels- og arveadel over for en velhavende nyadel udgør jo netop den sociale konflikt i en af dette binds ko-

medier: *Don Ramudo*. Når denne komedie, affattet i 1720'rne først udgaves 1745, har man heri set en frygt fra Holbergs side for, at den danske fødselsadel skulle føle sig gået for nær, ligesom henlæggelsen til Spanien, adelshovmodets legendariske hjemland, skulle have tjent som en nødtørftig camouflage af et indenrigspolitisk indhold. Offentliggørelsen finder dog sted på et tidspunkt, hvor Holberg under ingen omstændigheder behøver at frygte den danske fødselsadels lange arm, og eftersom flere tidligere afskrifter er bevaret, kan det ydermere konstateres, at komediens latterliggørelse af genealogiens riddere er blevet skærpet i 1745 – og i øvrigt igen i 1753 (se *Saml. Skr.* XVIII, hbv. p. 203–205 og p. 195–198).

Fornemmelsen af, at komediens to typer af adelskab ikke er uden forbindelse med danske forhold i statskuppets kølvand, styrkes yderligere, når de sociale alliancer i *Don Ramudo* inddrages. De slægtsstolte højaristokrater står isoleret; mod sig har de ikke blot den velhavende lavere adel, men også byens borgerskab (III,2, p. 312f), »den hele bye» (I,1, p. 281); ikke blot husfolkene ender med at frakende deres herskab forstandens brug; »den hele stad er af samme tanke» (V,4, p. 357). Vigtigst af alt i denne forbindelse er notarens meddelelse i umiddelbar fortsættelse af det citerede; da de højadelige foreldre vil have mesalliancen omstødt, fordi den er indgået under falsk identitet, hedder det: »[...] hvad som er skeet, er skeet med Øvrighedens tilladelse.» (ibid.) Over for den isolerede, forarmede og dérouterede fødselsadel står således en alliance af statsmagt (»Øvrighed»), velhavende nyadel og by-borgerskab. Dét minder unægtelig om den politisk-socialt konstellation i Danmark i tiden under og efter statskuppet.

Udvides feltet fra *Don Ramudo* til samtlige »kerne-komediers», bliver forbindelsen til den tidlige enevældes socialgrupper om muligt endnu mere indlysende. Som konflikten negativt vurderede bærere af fremmedartede og repræsentative normer får høj- og fødselsaristokraterne da selskab af borgere, der stræber ud af deres stand, urolige elementer, der truer den sociale stabilitet (fx. Herman von Bremen i *Den Politiske Kandstøber*, Jeronimus i *Den homette Ambition* og projektmagterne i *Republiqven*) samt af medlemmer af »lærde broderskaber» med egne love og regler, hemmelige selskaber eller konventikler unddraget statsmagtens inspektion og regulering

(Erasmus Montanus, den vantro Leander i *Uden Hoved og Hale*, Cosmoligoreus i *Philosophus*). Som konfliktens positivt vurderede bærende af nyttebestemte normer får de allierede i *Don Ranudo* et supplement af velstående bønder, enevældssamfundets erhvervs-mæssige og fiskale basis (fx. Erasmus' forældre, bonden i *Don Ranudo*), ligesom beskrivelsen af de her indgående borgere udbygges i retning af det stabile, såvel stands- som statsloyale (Antonius og Geske i *Den Politiske Kandestøber*, Jeronimus i *Jean de France*, Magdelone i *Den homnette Ambition*).

Holbergs eget, udelt positive, syn på den danske enevælde, statskuppet og de deraf følgende sociale omkalfatring, fremgår af talrige og samstemmende ytringer rundt om i forfatterskabet, fx. i Danmarksbeskrivelsen (1729), Danmarkshistorien (III, 1735), *Niels Klim* (1741) og – kort og principielt – epistel 163.

7. Omarbejdelser og editionshistorie

Af dette binds komedier foreligger *Jean de France*, *Jeppe paa Bierget*, *Ulysses Von Ithacia* og *Erasmus Montanus* fra Holbergs hånd i ret éntydige textredaktioner, hvis ældste tryk uden voldsomme problemer har kunnet lægges til grund for nærværende udgivelse (jvf. afsnit 9 nedenf.); teksterne har derefter kun været underkastet minimale ændringer i Holbergs levetid, og disse kan meget vel have været forårsaget af tilfældigheder under trykningen.

For *Den Stundesløse* har der muligvis eksisteret en ældre (antagelig femakts-)version, der har efterladt sig spor i den definitive text (se note til s. 385), men den er i så fald gået tabt.

Kun *Don Ranudo* frembyder en forholdsvis kompliceret udgivelsehistorie: Da der i midten af 1730 udsendtes subscriptionsindbydelse til *Den Danske Skue-Plads* I-V, der udkom det følgende år, blev det stillet abonnenterne i udsigt, at udgavens femte bind bl.a. ville indeholde denne komedie. Men da bogen kom, var *Don Ranudo* blevet skudt ud, og Holbergs læsere snydt derfor – i denne omgang. Årsagen hertil kendes ikke.

Da komedien endelig så dagens lys i 1745, en snes år efter sin tilblivelse, var det først slet ikke på dansk, men i tysk oversættelse. Bo-